

**İLHANLI HAKİMİYETİ ZAMANINDA
İRAN'DA DİN
RELIGION UNDER THE MONGOLS***

A. Bausani

Tercüme: Mustafa UYAR**

Öz

Çalışma, Moğol tahakkümü altındaki İran'da dinî gelişim ve değişim üzerinde durmaktadır. Makalede ilk olarak, İran'da bu zamanda mevcut dinî grupların bir listesi verilmiş, ardından da bu grupların birbirleriyle ve İlhanlı hükümetiyle olan ilişkileri sıralanmıştır. Abbasî hilâfetinin çökmesi, ardından gelişen olaylar ve bu süreçte Şîliğin geçirmiş olduğu evreler ana konuyu oluşturmaktadır. İlhanlı devrinin önemli şahısları Nasireddîn Tûsî, Alâüddevle Simnânî, Sadreddin İbrahim, Allâme Hillî gibi birçok alimi ele alan ve Kübreviyye, Şeyhiyye-Curiyye, Nurbahşiyye, Safeviyye gibi ekollere değinen çalışma, "Mazdekî" hareketleri de bahis konusu yapmakta ve

il-khâns are explained in the light of the contemporary sources, like, Jâmi al-Tewârikh, Hâfez Abrû, Nuzhat al-Kulûb.

Keywords: Ilkhanid, Iran, Argun

Bizce de zaten bilindiği üzere, Moğol istilası sırasında İran'ın çoğu kesimi Sünnî idi, gerçekte, Molé'nin de söylediği gibi "bu ülke, Yakın-Doğudaki en fazla İslamlaşan ülkelerden biri idi".¹ Küçük Zerdüş azınlıklar, bir veya iki merkezde devam etmekle birlikte, ülkenin dinî hayatında ancak ikinci derecede bir rol oynamakta idiler. Yahudî ve Hıristiyanlar da bulunmasına rağmen, sonraları, sayıları Arapça konuşulan Suriye, Mısır ve Irak'takinden biraz daha fazla olacaktı.

Moğollar tarafından İran'ın 1220'de başlayan istilası, beraberinde son Abbasî halifesi el-Musta'sim Bi'l-lah'ın öldürülmesi ve Bağdat Halifeliği'nin çökmesini de getirmiş; İslam Dünyasını ve özellikle de İran'ı beklenmedik ve

gelinse bile, iilerin, Abbasi Hilafetinin ~ökmesine pek üzüldükleri söylenemez. Ara sıra ifleri Hülagü ile i birli me te vik edecek *hadisler* de telaffuz ediliyordu. Bir hadise göre "Türkler" *Mehdi* veya *Kd'im*'e, zafere ulaşmasında yardım edeceklerdi.⁴ Bu nitelikte ve buna benzer hikayeler de mevcuttu: Hülagü'nun Ba dat'ı ya maya hazırlandı ı sırada etrafının ii gruplarca çevrelendi i ve bu sırada onun Nasirüddin Tusl'nin etkisiyle Müslüman oldu u söylentilerinin dola tı ı malumumuzdur.

Di er taraftan Abbasi Halifeli inin yıkılması Sünniler üzerinde korkunç bir etki yaratmı tır. Bu hadiseb4aTH kus u aheribir

Sünniler

olan ana meselelerdendir. Bununla birlikte, Moğol dilinin Farsça'ya yaptığı büyük etkiler bilinmektedir. İran'da birçok Budist tapınağı (pagoda) -bu mabedler hakkında, ancak yok edilmeye başlandıkları 1295-6 yılları arasında bilgi sahibi olabilmekteyiz- ve bunların içinde birçok rahip bulunmuş olmalıdır. Budizm, nisbeten, Hindistan'dan Budist rahipler getirten Argun döneminde gire kazanmış; hatta rivayete göre Argun'un ölümü de kimliği

putperesti ve putperest olarak öldü, kendisine bir mabed yaptırarak burasını bahşi cemaatine vakfetti, ben orayı yıktırdım şimdi siz de gidin (o harabede) sadakalarla yaşayın”⁷ dedi.

Bu mabedin “Argun Mabedi” olduğu anlaşılmaktadır. Burada da diğer mabedlerde olduğu gibi vefat eden hükümdarın tasvirleri bulunmaktaydı ve hanedan kadınları, İslamî bir gayretkeşlik içinde bulunan Gazan'ı ikonlaştırmak faaliyetinden vazgeçmeye başlamışlardı.

murtazâ ve el-sibteyn adlı eserinde Şia öncesi akîdelere yer vermiştir. Gazan'ın "Peygamber Ailesine" (Ehl-i Beyt) olan ilgisine kanıt olarak, daha çok vakıf şeklinde kurdurduğu ve cesitli bölgelelerdeki *sevâid*lere vardımı

inancına sahip olduğu zannedilmiştir. Fakat bu, tüm sûfî müelliflerin benimsediği bir gelenek olduğundan, onun Şîî inancına sahip olduğuna kanıt teşkil etmez. İlk nesil talebelerinin hepsi Sünnî olarak bilinmelerine rağmen, bu duruma aykırı eğilimler Sadrüddîn Hamûye'nin eserlerinde görülür. Sadrüddîn, sayıları on iki ve on ikincisi dünyayı adalete ve kurtuluşa götürecektir olan on iki *evliyanın* sonuncusu, yani *Sâhibü'z-zamân* olarak görülmüştür. Bu anlayış, On İki İmam inancının Sûfî öğretisi üzerindeki ilginç bir tesiridir. Daha sonraları, Kübrevîlerden Şeyh Alâüddeve Simnânî (öl. 756/1335) alışılmadık özgünlükte bir müellif olarak karşımıza çıkmaktadır. İlhanlı tarihinde bir dönem iktidarda bulunmuş olan Argun'un maiyetinde bulunan dinî şahısların durumları ayrı bir önem arz etmektedir. Argun, içlerinden birisinin bazı ruhî problemlerini çözmesine yardımcı olan ve münzevî karaktere sahip bahşîlere büyük saygı göstermekle beraber, Hint dinlerinde var olan monistik eğilimlere de rağbet etmiyordu. Bununla birlikte "Simnânî'nin "bâtın" (inner) ve "latîfe" (sense) teorisi muhtemelen bu Hint etkisinden mülhemdir. *Safvet el-urva* adlı eserinde Sünnî ekole mensup olduğunu "itiraf" eden Simnânî, birçok mezhepler arası tartışmalarda hiçbir şekilde bir ekolü tamamen benimsemediğinden çoğu defa gıyaben rencide edilmiştir. Sonuçta Sünnîlikte karar kılmış olan Simnânî, Ali'yi, imâmetin, şahsında kemale erdiği şâhis olarak görmüş, İmâmetin üç gereği olan *hilâfe*, *verâse* ve *velâye* vechelerinin onda tecelli ettiğini söylerken Sünnîlikten çok Şîîliğe yakın durmuştur. Böylece, Molé'nin de söylediklerine bakarak şu sonuca varılabilir: "Onun Sûfîliğe bakış tarzı, *Rafızîliğe* karşı olmasına rağmen, Sünnî-Şîa denebilecek bir form yaratılmasına yardımcı olmuş, Ehl-i Beytin ve özellikle de Ali'nin önemini vurgulayarak methetmiştir.

Şîî motifleri içeren Kübrevî silsilesinin kalıntıları, bizi Moğol ve İlhanlı sonrası döneme götürecektir. Simnânî'nin samimi, hoşgörülü Sünnîlik anlayışı ve Kübrâ'nın Ali'yi benimseyen Sünnî sûfîlik anlayışının ardından Şîîliğin açıkça vurgulandığı Nurbahş (öl. 869/1464) Şîîliği gelmiştir. 786/1384 yılında ölen Kübrevîlerden Ali Hemedânî'nin eserlerinde de aşırı Şîî motifler Sünnî öğretiyile yan yana işlenmiştir. Sünnîlikten Şîîliğe doğru gerçekleşen ve ilk olarak Kübreviyye tarikatında ortaya çıkan dönüşüm sürecinde bu zamanda mevcut İslam'a büyük etkide bulunmuş daha sonra

takip ederek halefi olmuştur. Cûf bu harekete, daha önce olmadığı kadar militarist ve Şii karakterini vurgulayan bir çehre kazandırmıştır. Hasan Cûfî'nin müntesiplerinin tümünün isimleri teker teker vazılı olarak

yabanî olduğunu sergiliyordu”¹¹ demektir. Mahmud Târâbî Buhârâ'yı, ciddi bir fakirlik içinde yaşayan köylü ve zanaatkarların yardımıyla ele geçirmiştir. Fakat bu kişiye karşı tavır takınan Cüveynî, bunların içinde asillerin, zenginlerin ve bilgili müslümanların da olduğunu söylemektedir. Nisbeten, daha çok, küçük cemaat ve tarikatlar arasında yaygın olan sihir motifleri ve mesihi inanışlara ışık tutma yanında ekonomik ve sosyal önemi haiz bu isyan Moğol güçleri tarafından derhal bastırılmıştır.

Câmi' el-Tevârih ve *Nuzhet el-Kulûb* adlı eserlerde İlhanlı İnan'ında